

Vinárske mesto Pezinok ako starý nemecký jazykový ostrov. Stopy minulosti v slovenskom spisovnom jazyku

Viera Wambach

Institut für Slawistik der Universität Wien, Österreich

Osídľovanie územia dnešného Slovenska nemeckými kolonistami možno geograficky rozdeliť do troch väčších regiónov (Papsonová, 1994, s. 73 – 74):

1. región juhozápadného Slovenska;
2. región stredného Slovenska;
3. spišský región, ktorý rozdeľujeme na ďalšie tri podskupiny:
  - a) stredný a horný Spiš;
  - b) severný a
  - c) dolný Spiš.

Podrobné rozdelenie týkajúce sa nemeckých jazykových ostrovov na území dnešného Slovenska uvádza M. Horvátová (2002, s. 8 – 9), keď rozlišuje tieto regióny:

1. Bratislava a okolie – t. z. samotné hlavné mesto, ako aj okolité mestečká a dediny, ktoré sa nachádzajú v malokarpatskej vinohradníckej oblasti + sedem obcí Žitného ostrova (nem. *Schüttinsel*, maď. *Csallóköz*);

2. mestá Kremnica (nem. *Kremnitz*, maď. *Körmöcbánya*), Nitrianske Pravno (nem. *Deutschproben*, maď. *Németpróna*) a ich okolie, tzv. *Hauerland*;

3. horný a dolný Spiš (nem. *Zips*, maď. *Szepes*) a dolina rieky Bodva.

Podľa M. Papsonovej (1994) na základe rozčlenenia Slovenska na oblasti, v ktorých sa voľakedy usadili nemeckí prisťahovalci, mesto Pezinok možno zaradiť do juhozápadného regiónu a podrobnejšie podľa M. Horvátovej (2002) k Bratislave a okoliu, keďže aj Pezinok patrí k okolitým mestečkám Bratislavy, ktoré sú časťou malokarpatskej vinohradníckej oblasti. Okresné mesto Pezinok (nem. *Bösing*, maď. *Bazin*) je podľa posledného geografického rozdelenia Slovenska časťou Bratislavského kraja. Sčítanie ľudu v roku 2001 ukázalo, že v meste žije 21 082 obyvateľov, z ktorých 96,5 % má slovenskú národnosť (porov. OES, 2006, s. 624).

Z historického hľadiska možno považovať mesto Pezinok za starý nemecký jazykový ostrov. Nasledujúci model inšpirovaný teóriou o vzniku a rozpade jazykových ostrovov podľa K. J. Mattheiera (2003) nám bližšie priblíži vývojovú situáciu mesta počnúc historickým vývinom až podnes.

Vývinový model jazykového ostrova¹ – na príklade mesta Pezínok

Východisková situácia ←	Sociohistorický vývoj, ktorý vo väčšine prípadov zapríčiňuje pohyb obyvateľstva. Vychádzame z predpokladu, že pôvodne ide o slovanské hradisko ² . V 13. storočí skúmaný región začína byť osídľovaný nemeckými kolonistami. ³ Príčinou osídľovania sú rôzne dôvody, ako pozvania alebo nové možnosti, ktoré sa po tatárskych vpádoch v opustených oblastiach vyskytli.
Fáza migrácie	Táto fáza sa môže pohybovať v rôznom časovom rozpätí. ⁴
	Pezinskí grófi sú inšpirovaní inými panovníkmi a nasledujú ich príklad (napr. pozvanie nemeckých vinohradníkov na ich územie).
Konštitučná fáza jazykového ostrova ↓	Skupinové osídľovanie (pričom skupiny sa tvoria v niektorých prípadoch až v migračnej fáze). Rôzne dokumenty sú dôkazom, že na ľavom brehu potoka sa vytvorilo malé osídlenie, ktoré možno považovať za prvý znak spolužitia nemeckých migrantov ⁵ .

¹ Porov. „Sprachinsel-Lebenslaufmodell“ (Mattheier, 2003, s. 28).

² Bližšie porov. Dubovský (1982, s. 39).

³ Comes Kozma dostal v roku 1245 krajinu *Bozen* za služby v bojoch proti Tatárom a na svoje novodarované územie pozval nemeckých kolonistov – vinohradníkov; porov. Dubovský (1982, s. 40).

⁴ M. Horvátová (2002) rozlišuje štyri etapy osídľovania Slovenska po nemecky hovoriacim obyvateľstvom. Prvá etapa sa tiahne od 12. až do 15. storočia, pričom za najsilnejšiu prisťahovaleckú vlnu považuje druhú polovicu 13. storočia po začiatok 14. storočia. Druhá etapa sa vzťahuje predovšetkým na protireformačné hnutia v Európe v 16. a 17. storočí. 18. storočie je charakteristické pre tretiu etapu. Štvrtá etapa nadväzuje na tretiu, t. z. 19. storočie a s ním spojená industrializácia (pozri Horvátová, 2002, s. 119).

⁵ Porov. Dubovský (1982, s. 40).

<p>Fáza konsolidácie</p> <p style="text-align: center;">↓</p>	<p>Proces jazykového miešania, prispôsobenia: sociolingválny záver tvorenia skupín (integrácia prisťahovalcov). Vytváranie skupinového povedomia, prispôbenie vlastnej identity novému okoliu. Využitie kultúrnych predností v novej vlasti, ako sú napríklad technické vymoženosti alebo vinohradnícke právo.⁶ Spolupráca so slovenským obyvateľstvom je na dennom poriadku, hoci mestské múry tvoria určitú hranicu. Slovenské obyvateľstvo sa považuje za poddaných.⁷ Ak sa identita nevytvorí, musí sa rátať s rýchlou asimiláciou. V prípade mesta Pezinok ide o silné vytvorenie povedomia. Nemeckí kolonisti tvoria jadro obklopené slovenským obyvateľstvom, ktoré obýva spravidla predmestie. Etnické povedomie je jazykovo, ako aj kultúrne podmienené.</p>
<p>Fáza stability</p> <p style="text-align: center;">↓</p>	<p>Faktory, ktoré by mali vplyv na stratu jazyka, sú minimálne alebo žiadne. Možno vychádzať z obrazu „centrum verzus periféria“. Každé zo spomínaných spoločenstiev hovorí v rámci vlastného spoločenstva vlastným jazykom. Preto nemôže prísť k strate jazyka. V rámci tejto fázy môže dôjsť aj k procesu rozšírenia jazyka (language spread). Východiskom je predpoklad, že ide o rozširovanie jazyka na oboch stranách, pričom nemecký jazyk hrá dominantnú úlohu, z čoho vyplýva, že nemecký jazyk sa stáva úradnou rečou a je jazykom vysokopostaveného obyvateľstva.</p>

⁶ Centrom malokarpatského vinohradníckeho práva bola Bratislava, a keďže je právny poriadok mesta Modra, ako aj Pezinka obsahovo skoro rovnaký, možno vychádzať z predpokladu, že mesto Modra prevzalo v roku 1580 právny poriadok od Bratislavy a o päť rokov neskôr bolo toto vinohradnícke právo odpísané aj pre mesto Pezinok (porov. Baďurík, 1990, s. 132).

⁷ Slovenské obyvateľstvo, žijúce prevažne v okolitých dedinkách a na predmestí, považovalo nemecké obyvateľstvo za cudzincov (porov. Lehotská, 1947, s. 38).

<p>Medzi fázou stability a asimilačnou fázou na území jazykového ostrova alebo v jeho okolí musí prísť k sociokultúrnym zmenám. Obe kultúry sú akceptované.⁸ V školách sa používajú oba jazyky a aj obyvateľstvo slovenského pôvodu má možnosť zaujať vyššiu (úradnú) pozíciu. V centre mesta sa nachádzajú kostoly pre nemecké a slovenské obyvateľstvo.⁹</p>	
<p>↓</p>	<p>Bod prevratu, často vo forme trojgeneračného procesu, rozpad jazykového ostrova. V našom prípade sa jazykový ostrov nerozpadá na základe asimilácie, ale tento proces je podmienený politicky.¹⁰ O asimilácii možno hovoriť iba v prípade zvyšného obyvateľstva (predovšetkým v zmiešaných manželstvách), vyvolaného politickým tlakom.</p>
<p>Smrť jazykového ostrova</p>	<p>Neskoršími fázami jazykového ostrova sú kultúrny ostrov alebo turistická atrakcia. Aj Pezinok dnes patrí k obľúbeným turistickým mestám, ktoré sú vyhľávané nemeckými turistami. Ich záujem pramení aj zo skutočnosti, že v mnohých prípadoch ide o domov ich predkov.</p>

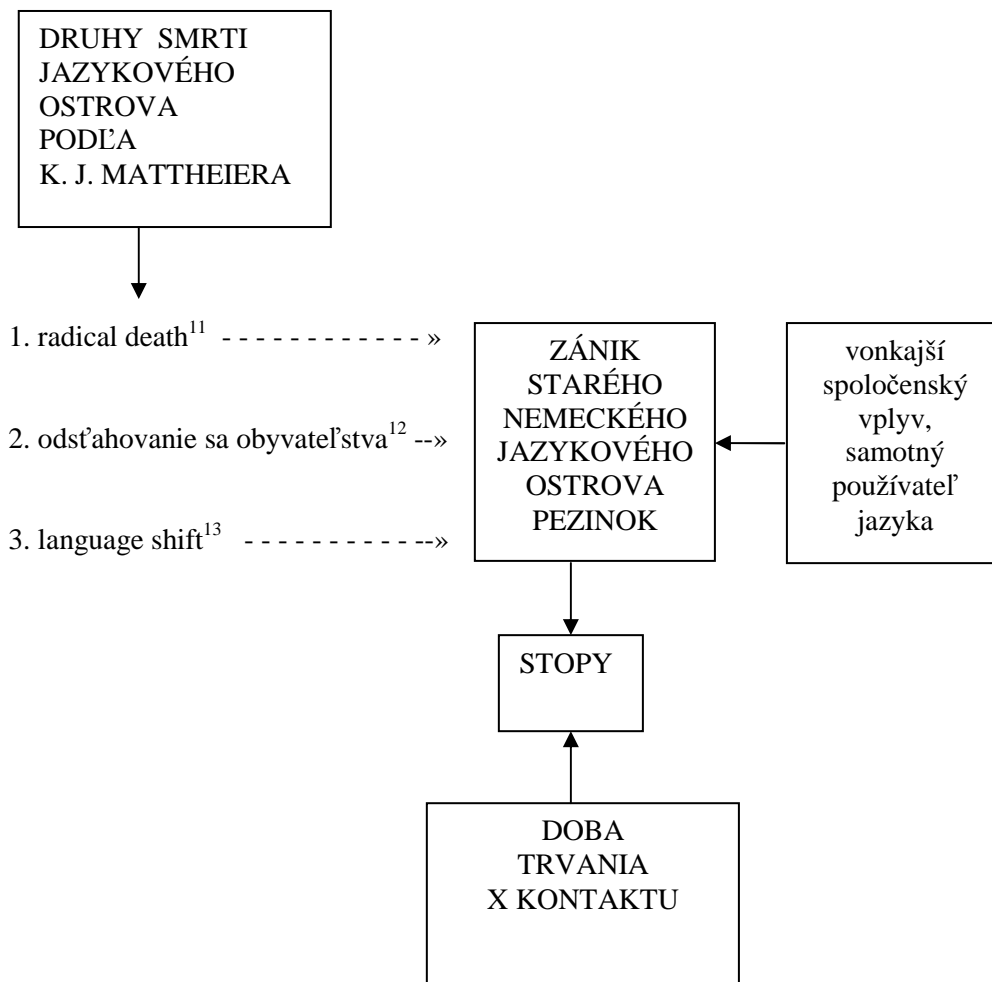
Konečná smrť jazykového ostrova môže mať rôzne príčiny, preto rozlišujeme aj rôzne druhy smrti jazyka. Nasledujúce grafické znázornenie približuje situáciu v meste Pezinok ako starom nemeckom ostrove.

⁸ Dôkazom rovnocennosti sú aj dokumenty, ako napr. kniha prísah s viacerými možnosťami prisahania, a to v latinskom, nemeckom, maďarskom a slovenskom jazyku, podľa toho, v akom jazyku chcel vymenovaný úradník zložiť svoju prísahu (porov. Hrubala, 2005, s. 42).

⁹ Bližšie porov. Lehotská (1947, s. 57).

¹⁰ Koncom roka 1946 bolo 1 200 osôb oficiálne prinútených opustiť mesto. Podľa starých záznamov mohlo asi 15 % v Pezinku ostať. Išlo o obyvateľov, ktorí sa aktívne podieľali na boji proti fašizmu, alebo o osoby žijúce v zmiešaných manželstvách, ako aj o starých a chorých ľudí (porov. Dubovský, 1982, s. 150).

Grafické znázornenie zániknutia nemeckého jazykového ostrova na príklade mesta Pezinok

Poznámka: Za X možno dosadiť rôzny kontakt, napr. X = kultúra → kultúrny kontakt.

¹¹ Pod *radical death* rozumieme istú definíciu jazykovej smrti, podľa ktorej sa jazyková menšina na základe sebazachovania vzdá vlastného jazyka, pričom daná situácia je podmienená politickým alebo iným tlakom, porov. Mattheier (2003, s. 20).

¹² V prípade mesta Pezinok nemožno hovoriť o dobrovoľnom odsťahovaní sa obyvateľstva.

¹³ *Language shift* patrí k relatívne normálnym typom jazykovej smrti, pod ktorým rozumieme isté premiestnenie alebo posun jazyka, ktorý sa uskutoční v troch fázach. V prvej fáze je celá skupina monolingválna, v druhej sa vytvára bilingválnosť, ktorej intenzita môže byť rôznorodá, a v tretej fáze zaniká východiskový jazyk, t. z., že znova nastáva monolingválna fáza (porov. Mattheier, 2003, s. 20).

Výsledky výskumu

Ako vyplýva z názvu, predložený príspevok sa zaoberá predovšetkým skúmaním jazykovej situácie vinárskeho mesta Pezinok. Predmetom výskumu sú prevzaté slová, jazykovo zaradené do vinárskej odbornej terminológie. Tri skupiny rodených Pezinčanov a Pezinčaniek mali za úlohu zodpovedať na vopred vypracované otázky v našom dotazníku. Otázky boli v prvom rade orientované osobne, čiže osoby, ktoré sa zúčastnili na výskume, zodpovedali na body, ako sú pohlavie, vek, vierovyznanie, vzdelanie a povolanie. V druhej časti dotazníka bol ľubovoľne vybraným osobám predložený vinársky pracovný nástroj – *hever*. Ich úlohou bolo pomenovať predloženú vec a (v prípade, ak odpovedali slovom *hever*) pokúsiť sa určiť pôvod tohto slova. Dotazník ďalej pozostáva zo spomínaných vinárskych termínov, pri ktorých zúčastnení musia bez akejkoľvek pomoci určiť, či ide o prevzaté alebo domáce slovo.

Cieľom našej práce bolo hľadať a nájsť možné stopy nemecko-slovenského jazykového kontaktu v spisovnej slovenčine, ako aj dokázať skutočnosť, že tento kontakt a jeho stopy sa v povedomí ľudí, ktorí obývajú Pezinok, nachádza. Naš výskum bol metodologicky orientovaný hlavne kvantitatívne, realizoval sa v rámci jedného týždňa (2. 2. 2008 – 9. 2. 2008).

Výskum pomocou dotazníkov na reprezentatívnych skupinách¹⁴ ukázal, že väčšina obyvateľstva mesta Pezinok je slovenskej národnosti, s katolíckym vierovyznaním a absolvovala stredoškolské vzdelanie. Zo sociolingvistického hľadiska boli zaujímavé aj výsledky týkajúce sa ovládania cudzích jazykov, z ktorých možno odvodiť, že záujem a výučba cudzích jazykov sú ovplyvňované v našom kontexte predovšetkým politickým systémom.

Výsledky druhej časti dotazníkového výskumu ukázali, že čo sa týka pomenovania predloženého vinárskeho nástroja, najmä mladá generácia (100 opýtaných) si nevedela s daným nástrojom a jeho pomenovaním dať rady. Táto skutočnosť potvrdila našu hypotézu, že pri neopoužívaní istého nástroja existuje možnosť, že sa na daný výraz zabudne. Samozrejme, takýto stav je závislý od vonkajších podmienok a je u každého jedinca osobitný. V tejto súvislosti sa tiež ukázalo, že práve skupina vinárov (10 opýtaných) veľmi dobre ovládala skúmané výrazy, čo môžeme pripísať intenzívnemu kontaktu s danou terminológiou.

To, či sa osoby zúčastnené na výskume rozhodli pre slovo prevzaté alebo slovenského pôvodu, bolo ovplyvnené rôznym spôsobom. Takýto vplyv na metajazykovú kompetenciu má napríklad aj spôsob adaptácie určitého slova v systéme slovenského jazyka.

V rámci nášho výskumu sme nemali možnosť hovoriť s nositeľom nemeckej národnosti, hoci posledné sčítanie ľudu na Slovensku evidovalo 21 ľudí nemeckej národnosti s trvalým pobytom v Pezinku.¹⁵ Stretli sme však jednu informantku, dcéru zo zmiešaného manželstva, ktorá bola ochotná zaspomínať si na detské časy.

Čo sa týka spomínaných výrazov a ich zaradenia buď do kategórie prevzaté slovo, alebo slovo slovenského pôvodu, zaznamenali sme nasledujúce výsledky. Slová ako

¹⁴ Išlo o tri skupiny: skupinu mladších (100) do 36 rokov, skupinu starších (100) nad 36 rokov smerom hore a skupinu odborníkov (10) z vinárskej oblasti.

¹⁵ Porov. <<http://www.kdv.sk/kn.html>>.

hever, fertál, Grinava, Cajla,¹⁶ *rizling, tramín, veltlín, sorta* a *vermút* zaradila väčšina osôb nášho výskumu do kategórie prevzaté slovo. Podarilo sa nám spozorovať, že osoby zúčastnené na výskume samovoľne začali s asociáciou smerom k vplyvu Nemcov na jazyk a kultúru mesta v minulosti, a to bez akéhokoľvek vplyvu alebo náznaku z našej strany. Táto skutočnosť potvrdila hypotézu, že povedomie o existencii nemeckého jazykového ostrova (od posledného intenzívneho kontaktu pred cirka 63 rokmi) pretrváva aspoň v povedomí pezinského staršej generácie obyvateľstva. Do kategórie slov slovenského pôvodu boli zaradené slová ako *putňa, mušt, muškát* a *réva*. Odôvodňujeme to častým používaním daných výrazov aj mimo vinárskeho priemyslu, ako aj prispôbením sa slovenskému systému.

Na okraj musíme ešte pripomenúť, že výška dosiahnutého vzdelania v našom výskume nezohrala predpokladanú úlohu, čo sa pravdepodobne dá vysvetliť vybranou odbornou terminológiou z vinohradníckej oblasti.

Perspektívne možno predpokladať, že vďaka novej politickej situácii budeme môcť zaznamenávať nový nemecko-slovenský jazykový kontakt. Podporou tohto kontaktu je napríklad aj vzájomná spolupráca susedných štátov, Rakúska a Slovenska, ktorá obohučuje obe strany.

Literatúra:

BAĎURÍK, Jozef: Malokarpatské vinohradníctvo v 16. Storočí. Bratislava: Univerzita Komenského 1990, s. 132.

DUBOVSKÝ, Ján a kol.: Dejiny Pezinka. Bratislava: Obzor 1982. s. 39, 40, 150.

HORVÁTOVÁ, Margaréta: Nemci na Slovensku – etnokultúrne tradície z aspektu osídlenia, remesiel a odievania. Komárno – Dunajská Streda: Lilium Aurum 2002. s. 8, 9, 119.

HRUBALA, Martin a kol.: V službách mesta – z vývoja pezinskej samosprávy v 17. – 19. storočí. Bratislava: Road 2005, s. 42.

LEHOTSKÁ, Darina: Dejiny mesta Pezinka. Turčiansky Sv. Martin: Matica Slovenská 1947, s. 38, 52.

MATTHEIER, Klaus J.: Sprachinseltod: Überlegungen zur Entwicklungsdynamik von Sprachinseln. In: Deutsche Sprachinseln weltweit: Interne und externe Perspektiven. Ed. W. D. Keel – K. J. Mattheier. Frankfurt am Main: Peter Lang 2003. s. 13 – 31.

OES = Ottova encyklopédia Slovensko. A – Ž. Bratislava: Ottovo nakladateľstvo, s. r. o., 2006, s. 624.

PAPSONOVÁ, Mária: Geschichte und Gegenwart der deutsch-slowakischen Sprachkontakte. In: Brücken. Germanistisches Jahrbuch NF 2 1994. s. 73 – 94.

<<http://www.kdv.sk/kn.html>> [14. 1. 2008].

---

¹⁶ Grinava a Cajla sú v súčasnosti mestské časti Pezinka.